

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ УПРАВЛІННЯ
КАФЕДРА ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ**

До захисту допустити:
Завідувач кафедри

Анна ЧЕЧЕЛЬ

«21» травня 2025 р.

**«МІСЦЕВІ БЮДЖЕТИ ЯК ОСНОВА ФІНАНСОВОЇ
ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ТА РОЗВИТКУ ГРОМАД В УКРАЇНІ»**

Кваліфікаційна робота
здобувача вищої освіти першого
(бакалаврського) рівня вищої освіти освітньо-
професійної програми

«Публічне управління та адміністрування»

Махсми Микити Степановича

Науковий керівник:

Зелінська Марина Ігорівна

к.політ.н., доцент, доцент кафедри публічного
управління та адміністрування

Рецензент:

Чернишов Олександр Юрійович, к.е.н.,
доцент, доцент кафедри економіки та бізнес-
технологій Національного авіаційного
університету

Кваліфікаційна робота
захищена з оцінкою 85 (добре)
Секретар ЕК
«12» червня 2025 р.

Київ – 2025

**МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ УПРАВЛІННЯ
КАФЕДРА ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ**

Рівень вищої освіти перший (бакалаврський)

Шифр та назва спеціальності 281 Публічне управління та адміністрування

Освітньо-професійна програма Публічне управління та адміністрування

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри д.е.н., професор

(науковий ступінь, вчене звання)

Чечель А.О.

(ППІ завідувача кафедри)

«21» травня 2025 р.

ПЛАН ВИКОНАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

МАХСМИ МИКИТИ СТЕПАНОВИЧА

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи Місцеві бюджети як основа фінансової децентралізації та розвитку громад в Україні

керівник роботи Зелінська Марина Ігорівна, кандидат політичних наук,
доцент, доцент кафедри публічного управління та адміністрування

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом вищого навчального закладу від «22» січня 2025 року № 8

2. Строк подання студентом роботи 20.05.2025

3. Вихідні дані до роботи (мета, об'єкт, предмет)

Мета роботи – Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та виявлення особливостей формування і використання місцевих бюджетів в умовах фінансової децентралізації, а також визначення напрямів підвищення їх ефективності для забезпечення сталого розвитку територіальних громад в Україні.

Об'єктом дослідження є система місцевих бюджетів в Україні в умовах фінансової децентралізації.

Предметом дослідження виступають фінансово-економічні відносини, що виникають у процесі формування, розподілу та використання коштів місцевих бюджетів як інструменту забезпечення сталого розвитку територіальних громад.

4. Зміст роботи (перелік питань, які потрібно розробити)

Розділ 1. Теоретичні основи функціонування місцевих бюджетів в умовах фінансової децентралізації

Розділ 2. Аналіз стану та особливостей формування та використання місцевих бюджетів в умовах фінансової децентралізації

5. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1	Зелінська М.І., к.політ.н., доцент	07.04.2025	07.04.2025
2	Зелінська М.І., к.політ.н., доцент	10.05.2025	10.05.2025

6. Дата видачі завдання «07» квітня 2025 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітки
1.	Погодження теми кваліфікаційної роботи	01-07.04.2025	
2.	Складання та погодження плану кваліфікаційної роботи	07.04.2025	
3.	Написання Вступу та 1 розділу кваліфікаційної роботи	02-12.05.2025	
4.	Написання 2 розділу кваліфікаційної роботи	15-22.05.2025	
5.	Написання Висновків та оформлення списку літератури, додатків	22-26.05.2025	
6.	Подання завершеної кваліфікаційної роботи на кафедру	29.05.2025	

Здобувач

Микита МАХСМА

Науковий керівник роботи

Марина ЗЕЛІНСЬКА

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1 РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ.....	9
1.1 Фінансова децентралізація: основи та місце в системі публічних фінансів.....	9
1.2 Сутність, функції та роль місцевих бюджетів у забезпеченні розвитку територіальних громад.....	15
1.3 Нормативно-правове регулювання місцевих бюджетів в Україні.....	20
Висновки до розділу 1.....	25
РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ СТАНУ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ.....	27
2.1 Особливості формування та використання місцевих бюджетів у процесі розвитку громад в умовах децентралізації.....	27
2.2 Стан і динаміка доходної та видаткової частин місцевих бюджетів України.....	31
2.3 Напрями підвищення ефективності використання місцевих бюджетів для розвитку громад в умовах фінансової децентралізації.....	37
Висновки до розділу 2.....	44
ВИСНОВКИ.....	46
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	50

ВСТУП

Актуальність теми. Актуальність теми місцевих бюджетів як основи фінансової децентралізації та розвитку громад в Україні обумовлена глибокими трансформаціями, що відбуваються в системі публічного управління. У рамках реформи децентралізації, започаткованої у 2014 році, органи місцевого самоврядування отримали значно ширші повноваження та відповідальність за забезпечення життєдіяльності територіальних громад. Це, у свою чергу, вимагає зміцнення фінансової автономії місцевих бюджетів, які мають стати реальним інструментом соціально-економічного розвитку територій та підвищення якості життя населення.

У сучасних умовах, коли Україна продовжує адаптацію до європейських стандартів управління та одночасно протистоїть масштабним викликам, зокрема викликаним війною, місцеві бюджети відіграють критичну роль у підтримці стабільності громад. Вони забезпечують фінансування ключових сфер: освіти, охорони здоров'я, інфраструктури, соціального захисту, а також реагування на надзвичайні ситуації. Тому їх ефективне формування, прозоре виконання та цільове використання стали важливою умовою не лише виживання, а й поступального розвитку громад у довгостроковій перспективі.

Крім того, місцеві бюджети є важливим механізмом реалізації принципів субсидіарності та самоврядності, які є основоположними в європейській моделі публічного управління. Забезпечення фінансової спроможності органів місцевого самоврядування дозволяє громадянам безпосередньо впливати на розподіл ресурсів та пріоритети розвитку через інструменти партисипативного бюджетування, громадського контролю, електронної демократії. Таким чином, дослідження та удосконалення функціонування місцевих бюджетів є надзвичайно актуальним для зміцнення демократії, підвищення довіри до влади та побудови ефективної системи управління в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про зростаючу наукову увагу до проблематики місцевих

бюджетів як провідного елементу фінансової децентралізації та сталого розвитку громад. У роботах дослідників розглядаються питання формування дохідної бази, оптимізації видатків, підвищення фінансової автономії територіальних громад, ефективності міжбюджетних трансфертів і прозорості бюджетного процесу (Возняк Г.В. [7], Варцаба В.І. [3], Васильєва Н.В. [4; 20], Волкова В.В. [8], Волкова Н.І. [8], Вольська О.М. [9], Гречко А.В. [10], Гринчук Н.М. [4; 20], Дерун Т.М. [4; 20], Капленко Г.В. [7], Карлін М.І. [14], Квасній О.Р. [28], Коваль В.М. [7], Ковпанець Є.М. [9], Коніна М.О. [29], Куйбіда В.С. [4; 20], Ломачинська І.А. [18], Мулеса Е.В. [3], Придко Р.О. [3], Проць В.І. [14], Проць Н.В. [14], Раделицький Ю.О. [28], Слободянюк Н.О. [29], Ткачук А.Ф. [4; 20], Чуркіна І.Є. [18] тощо).

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та виявлення особливостей формування і використання місцевих бюджетів в умовах фінансової децентралізації, а також визначення напрямів підвищення їх ефективності для забезпечення сталого розвитку територіальних громад в Україні.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність вирішення таких завдань: дослідити основи та встановити місце фінансової децентралізації в системі публічних фінансів, визначити сутність, функції та роль місцевих бюджетів у забезпеченні розвитку територіальних громад, опрацювати нормативно-правове регулювання місцевих бюджетів в Україні, встановити особливості формування та використання місцевих бюджетів у процесі розвитку громад в умовах децентралізації, визначити стан і проаналізувати динаміку доходної та видаткової частин місцевих бюджетів України, розробити напрями підвищення ефективності використання місцевих бюджетів для розвитку громад в умовах фінансової децентралізації.

Об'єктом дослідження є система місцевих бюджетів в Україні в умовах фінансової децентралізації.

Предметом дослідження виступають фінансово-економічні відносини, що виникають у процесі формування, розподілу та використання коштів

місцевих бюджетів як інструменту забезпечення сталого розвитку територіальних громад.

Методи дослідження. У процесі виконання дослідження використано комплекс взаємопов'язаних загальнонаукових і спеціальних методів, що дозволили досягти мети роботи та розв'язати поставлені завдання. Метод аналізу та синтезу застосовано для вивчення теоретичних засад функціонування місцевих бюджетів, визначення їх ролі в системі публічних фінансів. Метод індукції та дедукції дав змогу логічно переходити від загальних положень до конкретних практичних аспектів реалізації місцевих бюджетів в Україні. Системний підхід використано для комплексного розгляду місцевих бюджетів як елементу фінансової системи держави, що взаємодіє з іншими інститутами публічного управління. За допомогою порівняльного аналізу досліджено динаміку формування та використання місцевих бюджетів. Емпіричні методи, зокрема збір, групування та узагальнення статистичних даних, використано для аналізу доходної та видаткової частин місцевих бюджетів у 2023-2024 роках. Застосування зазначених методів у сукупності сприяло глибокому аналізу досліджуваної тематики та формулюванню практичних висновків і рекомендацій.

Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості їх використання органами місцевого самоврядування, фінансовими підрозділами територіальних громад, а також іншими учасниками процесу управління місцевими фінансами для підвищення ефективності формування та використання місцевих бюджетів в умовах фінансової децентралізації. Запропоновані у роботі напрями удосконалення бюджетного процесу на місцевому рівні можуть бути використані при розробці місцевих програм соціально-економічного розвитку, стратегій фінансового забезпечення громад, оптимізації структури доходів і видатків місцевих бюджетів. Рекомендації щодо розширення дохідної бази, підвищення прозорості використання бюджетних коштів, а також професійного розвитку кадрів мають прикладне значення для

посилення фінансової спроможності територіальних громад і підвищення якості публічних послуг.

Структура кваліфікаційної роботи узгоджується з обраною тематикою, визначеними метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, двох змістовних розділів, висновків і списку використаних джерел. Кожен розділ логічно поділений на підрозділи відповідно до послідовності викладення матеріалу. Загальний обсяг становить 53 сторінки друкованого тексту, а бібліографія включає 37 джерел і охоплює 4 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

1.1. Фінансова децентралізація: основи та місце в системі публічних фінансів

Фінансова децентралізація є однією з важливих умов формування ефективної системи публічного управління. Вона передбачає передачу фінансових ресурсів, повноважень і відповідальності від центральних органів влади до місцевих. Такий підхід дозволяє органам місцевого самоврядування самостійно вирішувати питання розвитку територій, виходячи з реальних потреб громади.

Децентралізація владних та фінансових повноважень держави на користь місцевого самоврядування є однією з найбільш визначальних реформ з часів української незалежності [21].

Головним стратегічним завданням модернізації системи державного управління та територіальної організації влади, яка сьогодні здійснюється, є формування ефективного місцевого самоврядування, створення комфортних умов для проживання громадян, надання їм високоякісних та доступних публічних послуг. Досягнення зазначених цілей неможливе без належного рівня економічного розвитку відповідних територій, їх фінансового забезпечення і достатніх джерел для наповнення місцевих бюджетів [21].

Так, децентралізація владних і фінансових повноважень є ключовим етапом реформування державного управління в Україні, спрямованим на створення спроможного місцевого самоврядування та покращення якості життя громадян. Успішна реалізація цієї реформи передбачає не лише передачу повноважень, а й забезпечення економічного розвитку територій, фінансової самодостатності громад і стабільного наповнення місцевих бюджетів, що є

необхідними умовами для надання якісних публічних послуг і зміцнення місцевої демократії.

Основою фінансової децентралізації є принцип субсидіарності, згідно з яким управлінські рішення повинні прийматися на тому рівні, де вони можуть бути реалізовані найбільш ефективно. Це сприяє зростанню фінансової самостійності громад, дозволяє краще розпоряджатися бюджетними коштами, оперативно реагувати на локальні виклики, а також формує підґрунтя для розвитку місцевої ініціативи та відповідальності.

Основними завданнями проведення бюджетної децентралізації є:

- розширення кола фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування;
- підвищення рівня відповідальності органів місцевого самоврядування в процесі формування, розподілу та використання місцевих фінансових ресурсів;
- зменшення розміру міжбюджетних трансфертів за рахунок розширення власних надходжень;
- цільове та прозоре використання коштів органами місцевого самоврядування відповідно до бюджетних програм [16, С.483].

Фінансова децентралізація має на меті посилення фінансової спроможності органів місцевого самоврядування для ефективного розвитку громад, пошуку позабюджетних джерел безповоротного фінансування потреб громад, залучення інвесторів та активізації підприємницької активності, максимального задоволення потреб населення, а також покращення соціальної та бізнесової інфраструктури [30].

У системі публічних фінансів фінансова децентралізація виконує декілька важливих функцій. По-перше, вона забезпечує збалансований розподіл бюджетних ресурсів між різними рівнями влади. По-друге, дозволяє зменшити навантаження на державний бюджет шляхом делегування частини витрат місцевим органам. По-третє, створює умови для посилення прозорості у використанні публічних коштів і підвищення ефективності державних витрат.

Із впровадженням фінансової децентралізації усі структурні елементи системи місцевих фінансів (видатки місцевих бюджетів; доходи місцевих бюджетів; способи формування доходів; місцеві фінансові інститути; суб'єкти системи; об'єкти системи; відносини між суб'єктами системи) зазнають адаптаційних змін до умов, які виникають внаслідок реформування (і у кожній країні ці процеси протікають по-різному). В першу чергу, відбувається зміна ролі органів управління, які із вертикальних трансформуються в горизонтальні. Адже в умовах фінансової децентралізації відбувається зростання ролі місцевого самоврядування в управлінні системою місцевих фінансів, посилюється їх відповідальність за прийняті рішення, а також знижується їх залежність від вищих рівнів управління [7].

Так, можна зазначити наступне:

фінансова децентралізація призводить до системних змін у структурі місцевих фінансів, охоплюючи як доходну й видаткову частину бюджетів, так і організаційні аспекти управління фінансовими ресурсами на місцях;

усі елементи системи місцевих фінансів адаптуються до нових умов, що виникають внаслідок реформ. Ці процеси є унікальними для кожної країни та залежать від особливостей її політичної, економічної й адміністративної системи;

трансформація стосується ролі органів управління: відбувається перехід від вертикальної до горизонтальної моделі управління. Це означає зменшення адміністративної залежності від центральної влади та зростання самостійності місцевих органів;

значно посилюється роль і відповідальність органів місцевого самоврядування за прийняті фінансові рішення, що сприяє підвищенню ефективності управління публічними коштами та розвитку територіальних громад;

фінансова децентралізація створює умови для більш гнучкої, ефективної та відповідальної фінансової політики на місцях, що є важливою складовою сталого розвитку регіонів.

Реформа фінансової децентралізації в Україні, що активно впроваджується з 2014 року, вже принесла позитивні результати. Зокрема, суттєво зросли доходи місцевих бюджетів, посилилась фінансова самодостатність громад, з'явилися стимули для економічного зростання на місцях. Водночас перед громадами постали й нові виклики: потреба в управлінських кадрах, необхідність якісного планування бюджету, розвиток місцевої інфраструктури.

Отже, фінансова децентралізація – це не лише технічна зміна у розподілі коштів, а глибоке переформатування всієї системи публічних фінансів. Вона спрямована на зміцнення самоврядування, підвищення фінансової стійкості територій та досягнення сталого розвитку на місцевому рівні. Подальше вдосконалення цього процесу є важливою умовою демократизації та модернізації державного управління в Україні.

Фінансова децентралізація є важливою складовою сучасної системи публічних фінансів, адже вона визначає, як саме розподіляються ресурси між різними рівнями влади та хто несе відповідальність за їхнє ефективне використання. В умовах демократичної держави це не просто фінансовий механізм – це інструмент підвищення ефективності управління та якості життя громадян.

В дослідженні [10] зазначається можливість визначення результативності фінансової децентралізації через наступні положення:

- підвищення рівня фінансової бази місцевого самоврядування та регіонального розвитку;

- активізацію інвестиційної та підприємницької діяльності за рахунок мотиваційних механізмів підприємців та фіскальних стимулів;

- зростання кількості робочих місць та підвищення зайнятості населення регіонів, що також проявляється в уповільненні темпів міграційних потоків населення конкретних територій;

- забезпечення сталого розвитку та підвищення соціально-економічного рівня відсталих депресивних територій;

підвищення конкурентоспроможності регіонів внаслідок більш ефективного використання ендегенних регіональних ресурсів та можливостей;

підвищення відповідальності за прийняття управлінських рішень та забезпечення самостійності органів місцевого самоврядування у контексті використання їх фінансового потенціалу на стимулювання сталого розвитку регіонів;

посилення взаємодії мотиваційних та інституціональних факторів розвитку регіонів та підвищення ролі органів місцевого самоврядування у сталому розвитку регіонів» [10].

Тож результативність фінансової децентралізації проявляється через низку важливих змін, серед яких – зміцнення фінансової бази місцевого самоврядування, активізація інвестиційної та підприємницької діяльності, зростання зайнятості населення та уповільнення міграції. Важливими наслідками є також сталий розвиток відсталих територій, зростання конкурентоспроможності регіонів завдяки ефективному використанню внутрішніх ресурсів, посилення відповідальності та самостійності органів місцевого самоврядування у прийнятті управлінських рішень, а також посилення взаємозв'язку між мотиваційними та інституціональними чинниками розвитку.

У класичному розумінні публічні фінанси охоплюють усі державні доходи та витрати, спрямовані на задоволення суспільних потреб. Фінансова децентралізація вписується в цю систему як механізм передачі частини фінансових повноважень і ресурсів від центральної влади до місцевих органів самоврядування. Такий перерозподіл дозволяє громадам самостійно планувати бюджети, реалізовувати місцеві програми, розвивати інфраструктуру та надавати соціальні послуги відповідно до потреб жителів.

Місце фінансової децентралізації в системі публічних фінансів особливо важливе з точки зору ефективного використання бюджетних коштів. Рішення, що приймаються на місцевому рівні, зазвичай ближчі до реальних потреб громади, тому ймовірність нецільового або неефективного витрачання коштів зменшується. Крім того, децентралізація стимулює конкуренцію між громадами

за інвестиції, робочі місця та людський капітал, що позитивно впливає на загальний економічний розвиток держави.

В українському контексті фінансова децентралізація стала основою реформи місцевого самоврядування. Створення територіальних громад і надання їм фінансової автономії суттєво змінили структуру бюджетної системи. Місцеві бюджети отримали частину загальнодержавних податків, що дало змогу громадам не лише утримувати соціальну сферу, а й інвестувати у власний розвиток.

Водночас ефективне функціонування фінансової децентралізації можливе лише за умови налагодженого контролю, прозорості бюджетного процесу та відповідального управління на місцях. Без цього публічні фінанси можуть втратити свою головну функцію – служити суспільним інтересам.

Слід зазначити, що реформа фінансової децентралізації сприяла зростанню зацікавленості органів місцевого самоврядування в ефективному наповненні та використанні місцевих бюджетів, що, у свою чергу, стимулювало підвищення фінансової самостійності громад. Спроможні громади демонструють стабільне зростання власних доходів, активізують податкове адміністрування, оптимізують видатки та удосконалюють управлінські процеси. Рівень виконання місцевих бюджетів стає індикатором соціально-економічного розвитку території, а достатність фінансових ресурсів дозволяє громадам надавати якісні послуги, реалізовувати інфраструктурні ініціативи, підтримувати підприємництво та створювати умови для сталого розвитку.

Таким чином, фінансова децентралізація є важливим елементом системи публічних фінансів, що дозволяє поєднати загальнодержавну політику з потребами окремих громад. Її ефективне впровадження сприяє підвищенню якості публічних послуг, зміцненню фінансової незалежності територій та розвитку громадянського суспільства.

1.2. Сутність, функції та роль місцевих бюджетів у забезпеченні розвитку територіальних громад

Місцеві бюджети є фінансовою основою діяльності органів місцевого самоврядування та одним із головних інструментів реалізації місцевої політики. Їх сутність полягає у формуванні, розподілі та використанні фінансових ресурсів, які спрямовуються на задоволення потреб населення конкретної територіальної громади. Через місцеві бюджети здійснюється фінансування широкого спектра суспільно важливих сфер – освіти, охорони здоров'я, житлово-комунального господарства, культури, благоустрою, місцевої інфраструктури тощо.

У контексті фінансової децентралізації роль місцевих бюджетів значно зросла, адже вони отримали більше повноважень та джерел доходів, що дозволило громадам більш самостійно вирішувати питання місцевого значення. Це сприяє не лише підвищенню фінансової спроможності територіальних громад, а й активізує їхню відповідальність за прийняті управлінські рішення та ефективність використання бюджетних коштів.

Місцевий бюджет – сукупність економічних (грошових) відносин, що виникають у зв'язку з утворенням та використанням фондів грошових засобів місцевих органів влади у процесі перерозподілу національного доходу з метою забезпечення розширеного відтворення та задоволення соціальних потреб суспільства [5].

Ефективне функціонування місцевих бюджетів визначає можливість реалізації соціальних та економічних програм на рівні окремих територій, а також спроможність цих територій конкурувати на ринку інвестицій та приваблювати ресурси для розвитку. Необхідність пошуку оптимальних рішень підвищення фінансової стійкості та конкурентоспроможності громад стає критичною для створення стабільного та конкурентоспроможного суспільства у повоєнний період та доводить актуальність дослідження джерел формування місцевих бюджетів та оптимізації їх структури. Адекватно сконструйована система доходів дозволить громадам підтримувати свої інфраструктурні та

соціальні ініціативи, забезпечувати якісні послуги громадянам та забезпечувати сталість розвитку територій у вимірах сучасної України [37].

З метою ефективного виконання місцевими бюджетами своєї ролі у забезпеченні сталого розвитку територіальних громад важливо розуміти їх основні функції. Місцеві бюджети не лише виступають інструментом фінансування потреб населення, але й є основою реалізації фінансової політики органів місцевого самоврядування, спрямованої на підвищення рівня добробуту громадян, розвиток соціальної інфраструктури, підтримку підприємництва та залучення інвестицій.

Функціональне призначення місцевих бюджетів визначає напрями їх впливу на соціально-економічні процеси в регіонах, а також обумовлює необхідність належного фінансового планування, контролю та ефективного управління ресурсами. Розкриття змісту основних функцій місцевих бюджетів дозволяє чітко усвідомити, яким чином вони забезпечують формування фінансової спроможності територіальних громад, підтримують економічну стабільність та створюють умови для самостійного прийняття управлінських рішень.

В [28] пропонується наступний варіант функцій місцевих бюджетів (табл. 1.1)

Таблиця 1.1

Функції місцевих бюджетів [28]

Функції місцевих бюджетів	Зміст функції
1	2
Акумуляційна	Передбачає формування фінансової бази місцевого самоврядування
Розподільча	Передбачає розподіл чистого доходу між суб'єктами бюджетних відносин
Регуляторна	Забезпечує вплив місцевих бюджетів на перебіг процесів у відповідній адміністративно-територіальній одиниці для планомірного фінансування та дотримання часових рамок

Продовження таблиці 1.1

1	2
---	---

Облікова	Передбачає фіксацію руху обсягів грошових коштів між суб'єктами бюджетних відносин
Стабілізаційна	Забезпечує вплив на обсяги споживання суспільства, рівень зайнятості, показники економічного розвитку та темпи інфляції
Контрольна	Передбачає забезпечення заходів фінансового контролю впродовж бюджетного періоду
Функція забезпечення самостійності	Забезпечує відповідний рівень самостійності адміністративно-територіальної одиниці у фінансуванні соціальних послуг і розвитку території

Представлена таблиця систематизує ключові функції місцевих бюджетів, що відображають їхню багатогранну роль у функціонуванні місцевого самоврядування та розвитку територіальних громад. Кожна з функцій виконує специфічне завдання у фінансовому механізмі регіонального управління:

Акумуляційна функція – є первинною і базовою, адже саме через неї відбувається формування фінансових ресурсів на місцях. Вона забезпечує надходження доходів до місцевих бюджетів через податки, збори, дотації тощо.

Розподільча функція – спрямована на справедливе та ефективне розподілення акумульованих коштів між різними сферами, установами, об'єктами та суб'єктами, відповідно до потреб громади та пріоритетів місцевої політики.

Регуляторна функція – показує активну роль бюджету як інструменту впливу на економічні процеси в громаді. Через планомірне фінансування та дотримання термінів витрат можна досягти більшої ефективності бюджетного процесу.

Облікова функція – підкреслює необхідність точного обліку бюджетних операцій і руху коштів, що важливо для прозорості, звітності та ухвалення обґрунтованих управлінських рішень.

Стабілізаційна функція – надає бюджету властивість бути інструментом макроекономічного впливу на місцевому рівні: регулювати зайнятість, споживання, інфляцію та економічну динаміку в цілому.

Контрольна функція – забезпечує фінансову дисципліну, дозволяє здійснювати аудит витрат та ефективність використання бюджетних коштів, що знижує ризики зловживань і нецільового використання.

Функція забезпечення самостійності – є ключовим проявом децентралізації: дозволяє громадам приймати самостійні рішення у сфері витрат, визначати місцеві пріоритети, реалізовувати ініціативи без надмірної залежності від центру.

Усі зазначені функції тісно взаємопов'язані та формують комплексну систему управління фінансами на місцевому рівні. Вони демонструють, що місцевий бюджет – це не лише кошторис, а потужний інструмент управління розвитком територіальних громад, зміцнення фінансової спроможності та підвищення якості життя населення.

Завдяки цим функціям бюджети виконують не лише технічну роль перерозподілу коштів, а й стратегічну – як засіб впливу на темпи і напрями розвитку громади. Вони формують фінансові основи для реалізації місцевих програм розвитку, інвестиційних проєктів, модернізації інфраструктури, що у підсумку сприяє покращенню умов життя мешканців території.

Крім того, наявність достатніх фінансових ресурсів у місцевому бюджеті створює передумови для залучення додаткових джерел фінансування, зокрема інвестицій, грантів та коштів партнерських програм. Це розширює можливості громади у реалізації амбітних проєктів і сприяє її соціально-економічному зростанню.

Отже, місцеві бюджети є не лише інструментом фінансового управління, а й основою стабільного розвитку територіальних громад. Їх раціональне формування та ефективне використання безпосередньо впливають на рівень добробуту населення та спроможність громад вирішувати актуальні проблеми на місцевому рівні.

Місцеві бюджети є наріжним каменем у фінансовій системі кожної територіальної громади, визначаючи як якість надання публічних послуг, так і загальний рівень розвитку регіону. Вони виступають інструментом мобілізації

фінансових ресурсів, які спрямовуються на підтримку інфраструктурних проєктів, соціальних програм і заходів, що сприяють економічному зростанню. Завдяки місцевим бюджетам органи місцевого самоврядування отримують змогу не тільки планувати і розподіляти кошти відповідно до потреб населення, а й реалізовувати довгострокові стратегії розвитку, що враховують особливості території.

Однією з основних функцій місцевих бюджетів є розподільча, яка забезпечує ефективне використання фінансових ресурсів для задоволення соціальних потреб громади. Кожен витрачений гривня стає вкладом у розвиток місцевої інфраструктури, освіти, охорони здоров'я та культури, створюючи умови для поліпшення якості життя мешканців. Прозорий і раціональний бюджетний процес дозволяє не тільки виявляти та використовувати потенціал регіону, але й формувати довіру між владою та громадянами, стимулюючи участь населення у прийнятті рішень.

Крім того, місцеві бюджети виконують стимулюючу функцію, яка спрямована на активізацію інвестиційної та підприємницької діяльності. За рахунок надання пільгових умов, субсидій та різноманітних фінансових програм створюються умови для залучення приватних інвестицій, розвитку малого і середнього бізнесу та забезпечення робочих місць. Таким чином, місцеві бюджети стають каталізатором економічного зростання, сприяючи скороченню безробіття та зростанню конкурентоспроможності регіону.

Не менш важливою є і контрольна функція місцевих бюджетів, яка забезпечує підзвітність управлінських рішень та ефективність використання коштів. Регулярний аналіз бюджетних показників дозволяє виявляти нецільове витрачання фінансових ресурсів та оперативно вживати заходів для усунення виявлених недоліків. Такий підхід сприяє оптимізації витрат, що, в свою чергу, позитивно відбивається на реалізації соціальних проєктів та підтримці інфраструктурних ініціатив.

Загалом, місцеві бюджети є потужним інструментом для вирішення нагальних соціально-економічних проблем територіальних громад. Раціональне

їх формування і ефективне використання створюють передумови для сталого розвитку регіонів: від покращення якості життя мешканців до забезпечення довгострокового економічного зростання. У сучасних умовах реформування державного управління і фінансової децентралізації саме через належне управління місцевими бюджетами закладається фундамент розвитку демократичного, соціально орієнтованого та економічно стійкого суспільства.

1.3. Нормативно-правове регулювання місцевих бюджетів в Україні

Функціонування місцевих бюджетів в Україні ґрунтується на визначеній системі нормативно-правового регулювання, що створює правові умови для формування, розподілу, використання та контролю бюджетних коштів на рівні територіальних громад. Законодавче забезпечення місцевих бюджетів становить основу для реалізації фінансової децентралізації, посилення ролі органів місцевого самоврядування та підвищення якості публічних послуг.

Насамперед, головним документом, що визначає засади бюджетної системи, є Бюджетний кодекс України [2]. Він встановлює правові засади функціонування державного і місцевих бюджетів, регламентує бюджетний процес, права та обов'язки учасників бюджетних відносин, принципи міжбюджетних трансфертів, фінансування місцевих програм та контроль за використанням коштів. Згідно з Кодексом, місцеві бюджети є самостійними, а їх взаємовідносини з державним бюджетом будуються на принципах субсидіарності, справедливості, прозорості та передбачуваності.

Бюджетний кодекс [2] визначає принципи функціонування бюджетної системи, зокрема регламентує формування, виконання та контроль за місцевими бюджетами. Його значення в системі фінансового управління важко переоцінити, адже саме через цей документ закладено правові засади для фінансової автономії територіальних громад, забезпечення прозорості бюджетних процесів і ефективного використання публічних коштів.

Місцеві бюджети відповідно до положень Бюджетного кодексу є самостійними – це означає, що органи місцевого самоврядування мають право самостійно планувати доходи й видатки, розпоряджатися бюджетними ресурсами та нести відповідальність за їх ефективне використання. Кодекс детально регулює джерела надходжень до місцевих бюджетів, включаючи податкові та неподаткові надходження, міжбюджетні трансферти, офіційні

Окремим розділом Кодексу передбачено бюджетний процес, що включає складання, розгляд, затвердження, виконання місцевих бюджетів, а також складання та затвердження звітів про їх виконання. Ця процедура має бути публічною, прозорою та відкритою, що є запорукою демократичного врядування та довіри до органів місцевої влади.

Таким чином, Бюджетний кодекс України виступає не лише технічним документом, а основою фінансової самостійності та відповідальності місцевих громад. Його положення формують правове середовище, у якому забезпечується баланс між централізованим управлінням та автономією на місцях, що є критично важливим для реалізації фінансової децентралізації та сталого розвитку територій.

Іншим важливим нормативно-правовим актом, який має ключове значення для регулювання місцевих бюджетів та фінансової діяльності органів місцевого самоврядування, є Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [27]. Цей закон закріплює основи правового статусу місцевого самоврядування, визначає його структуру, повноваження та механізми функціонування, що є важливою складовою фінансової децентралізації в країні.

Закон встановлює фінансову основу діяльності органів місцевого самоврядування, що передбачає наявність власних бюджетних ресурсів та правомочностей щодо їх формування і використання. Зокрема, він визначає, що місцеві ради мають право затверджувати місцеві бюджети – основний фінансовий документ, який регламентує доходи і видатки територіальних громад на відповідний бюджетний період. Це дає змогу громадам планувати та

спрямовувати кошти на пріоритетні напрямки розвитку, забезпечення соціальних послуг, інфраструктурні проекти та інші важливі сфери.

Окрім бюджетного процесу, закон також надає місцевим органам влади повноваження щодо затвердження програм соціально-економічного розвитку території. Це дозволяє забезпечити комплексний підхід до розвитку громад, узгоджуючи фінансові ресурси з реальними потребами та стратегічними цілями розвитку. Таким чином, органи місцевого самоврядування отримують інструменти не лише для поточного управління фінансами, а й для довгострокового планування.

Особливо важливою є норма про право місцевих рад встановлювати місцеві податки і збори, що є додатковим джерелом фінансових ресурсів для бюджетів територіальних громад. Закон регламентує порядок встановлення цих платежів, що забезпечує прозорість та законність фіскальної політики на місцях, а також стимулює розвиток місцевої економіки через збалансований підхід до оподаткування.

Крім того, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [27] закріплює відповідальність органів місцевої влади за ефективне і раціональне використання бюджетних коштів. Це передбачає здійснення контролю за дотриманням бюджетної дисципліни, прозорістю витрачання ресурсів, звітністю та підзвітністю перед громадою. Такий механізм сприяє підвищенню довіри мешканців до місцевої влади та покращенню якості надання публічних послуг.

Отже, Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» є одним із фундаментальних документів, який не лише регулює правові аспекти діяльності місцевих рад, а й створює правове поле для формування фінансової спроможності громад, підтримує розвиток місцевих бюджетів та забезпечує ефективне управління публічними ресурсами на місцевому рівні.

Податковий кодекс України [26] також має важливе значення, оскільки визначає правові засади формування доходів місцевих бюджетів. Він встановлює чіткі правила оподаткування, перелік податків і зборів, які можуть бути включені

до складу доходів територіальних громад, а також механізми адміністрування цих платежів.

Одним із основних джерел доходів місцевих бюджетів є податок на доходи фізичних осіб (ПДФО), який значною мірою забезпечує фінансову спроможність органів місцевого самоврядування. Частка ПДФО, що залишається в розпорядженні місцевих бюджетів, є важливим інструментом для збільшення власних доходів територіальних громад. Завдяки цьому місцеві органи влади отримують стабільне джерело фінансування, яке залежить від економічної активності населення та підприємств, що функціонують на території громади.

Крім того, Податковий кодекс [26] встановлює правила справляння єдиного податку, що застосовується до суб'єктів малого і середнього бізнесу. Цей податок сприяє розвитку підприємництва на місцевому рівні, забезпечуючи одночасно надходження до бюджетів громад. Єдиний податок має значення не лише як джерело доходів, а й як механізм стимулювання бізнес-активності, що позитивно впливає на загальний соціально-економічний розвиток території.

Важливою статтею доходів місцевих бюджетів є плата за землю. Відповідно до Податкового кодексу, земля належить до ресурсів, що використовуються громадами для забезпечення своїх потреб. Встановлення та справляння плати за землю регулює питання ефективного використання земельних ресурсів, що є основою для розвитку інфраструктури, будівництва та інших суспільно важливих проектів.

Таким чином, завдяки чітко визначеним нормам Податкового кодексу [26] України, місцеві бюджети отримують широке коло джерел доходів, що формують фінансову основу для забезпечення розвитку територіальних громад. Власні надходження дозволяють органам місцевого самоврядування планувати бюджетні видатки більш ефективно, реалізовувати інвестиційні проекти, покращувати соціальні послуги і створювати комфортні умови для проживання мешканців.

Додатково, регулювання здійснюється через Закон України «Про державний бюджет на відповідний рік», який встановлює обсяги міжбюджетних

трансфертів, дотацій, субвенцій, а також надає повноваження Кабінету Міністрів України та Міністерству фінансів у частині перерозподілу бюджетних ресурсів.

Крім законодавчих актів, значну роль відіграють підзаконні нормативно-правові акти: постанови Кабінету Міністрів України, накази Міністерства фінансів, методичні рекомендації, листи Державної казначейської служби тощо. Вони деталізують процедури складання, затвердження, виконання місцевих бюджетів, подання звітності та здійснення казначейського обслуговування.

Суттєвий вплив на бюджетну систему мають також міжнародні зобов'язання України, зокрема в рамках Угоди про асоціацію з ЄС, що передбачає реформування фінансової системи, запровадження принципів прозорості, підзвітності та ефективності у використанні публічних коштів.

У контексті реалізації реформи фінансової децентралізації в Україні протягом останніх років прийнято низку змін до вищезазначених нормативно-правових актів. Вони стосуються зокрема впровадження інституту об'єднаних територіальних громад, розширення повноважень органів місцевого самоврядування у сфері бюджету, нових підходів до розподілу трансфертів, а також посилення фінансового контролю та відповідальності.

Таким чином, нормативно-правова база є основою функціонування місцевих бюджетів в Україні. Її постійне оновлення та адаптація до нових реалій децентралізації дозволяє створити більш ефективну модель фінансового управління на місцевому рівні, сприяє економічному зростанню, підвищенню якості життя громадян і стійкому розвитку територій.

Висновки до розділу 1

Встановлено, що фінансова децентралізація є основоположним інструментом реформування системи публічних фінансів в Україні, яка передбачає передачу повноважень і фінансових ресурсів від центральної влади до місцевих органів самоврядування. Вона сприяє підвищенню фінансової спроможності громад, ефективнішому використанню бюджетних коштів,

посиленню відповідальності місцевої влади та забезпечує умови для сталого розвитку територій. Успішне впровадження децентралізації підвищує якість публічних послуг, стимулює інвестиційну активність та економічне зростання на місцях, водночас сприяючи зміцненню місцевої демократії і підвищенню соціально-економічного рівня громад.

Місцеві бюджети відіграють важливу роль у забезпеченні сталого розвитку територіальних громад, будучи основою фінансової спроможності органів місцевого самоврядування та важливим інструментом реалізації місцевої політики. Вони забезпечують формування, розподіл і контроль за використанням фінансових ресурсів, що сприяє задоволенню соціальних, інфраструктурних і економічних потреб населення. Завдяки виконанню акумуляційної, розподільчої, регуляторної, стабілізаційної, контрольної та інших функцій, місцеві бюджети стимулюють інвестиційну активність, підтримують розвиток підприємництва, підвищують ефективність управління ресурсами та зміцнюють фінансову самостійність громад. Раціональне формування і ефективне використання місцевих бюджетів є запорукою покращення якості життя мешканців і створення умов для довгострокового соціально-економічного розвитку регіонів, особливо в умовах сучасної фінансової децентралізації.

Нормативно-правове регулювання місцевих бюджетів в Україні створює фундамент для фінансової автономії територіальних громад, забезпечуючи чіткі правові засади формування, розподілу та контролю бюджетних коштів. Головними документами, зокрема Бюджетний кодекс та Закон «Про місцеве самоврядування», закріплюють принципи самостійності, прозорості та відповідальності місцевих органів влади, а Податковий кодекс визначає джерела доходів місцевих бюджетів. Постійне вдосконалення нормативної бази сприяє реалізації реформи фінансової децентралізації, що підвищує ефективність управління, розвиток територій та якість публічних послуг, формуючи основу сталого соціально-економічного зростання громад.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СТАНУ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

2.1. Особливості формування та використання місцевих бюджетів у процесі розвитку громад в умовах децентралізації

Фінансова децентралізація стала однією з ключових реформ в Україні, яка суттєво вплинула на систему місцевого самоврядування та управління публічними фінансами. В її основі – перерозподіл владних і фінансових повноважень від центральних органів до місцевих громад. У цьому контексті формування та використання місцевих бюджетів набуває нового змісту й особливого значення для забезпечення сталого розвитку територій.

Фінансова децентралізація в Україні, яка активно впроваджується з 2014 року, стала фундаментальною зміною у відносинах між центральною владою та місцевим самоврядуванням. Вона забезпечила не лише перерозподіл повноважень, а й змінила підходи до формування місцевих бюджетів, що стало важливим інструментом сталого розвитку територіальних громад. Особливості цього процесу визначаються як законодавчими трансформаціями, так і практичними викликами та можливостями, що відкриваються перед громадами.

Однією з головних особливостей формування місцевих бюджетів у нових умовах стало розширення дохідної бази.

Бюджетним кодексом України визначено, що доходи бюджету – це податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, плату за надання адміністративних послуг, власні надходження бюджетних установ) [21].

Згідно з Бюджетним [2] та Податковим кодексами України [26] до місцевих бюджетів було передано низку податкових надходжень, таких як 60% податку на доходи фізичних осіб (ПДФО), єдиний податок, акцизний податок з реалізації підакцизних товарів, плата за землю, податок на майно тощо. Це дозволило громадам отримати фінансову основу для самостійного розвитку та реалізації місцевих пріоритетів.

Крім того, важливою ознакою стало впровадження програмно-цільового методу бюджетування, який передбачає складання бюджету не просто за статтями витрат, а за програмами з чіткими цілями, завданнями та очікуваними результатами. Такий підхід стимулює громади до стратегічного планування, ефективного використання ресурсів і постійного моніторингу досягнення соціально-економічних результатів.

Ще однією рисою є залежність формування бюджету від спроможності громади залучати інвестиції, розвивати підприємництво та підвищувати зайнятість населення. Створення сприятливого бізнес-клімату, розвиток місцевої економіки та інфраструктури безпосередньо впливають на обсяг податкових надходжень до бюджету. Саме тому громади активно працюють над розробкою стратегій розвитку, стимулюванням малого та середнього бізнесу, просуванням локальних інвестиційних проєктів.

У контексті децентралізації також змінилася сама структура формування бюджету. Відтепер громади мають не лише більшу автономію у формуванні дохідної частини, а й відповідальність за витрати. Тобто місцеві органи влади мають забезпечити збалансованість бюджету, планування витрат відповідно до реальних можливостей та пріоритетів, а також уникати надмірної залежності від трансфертів із державного бюджету. Проте державна підтримка, зокрема у вигляді базової дотації та субвенцій на освіту, медицину, інфраструктурні проєкти, залишається важливою складовою формування бюджетів менш спроможних громад.

Особливу роль у формуванні бюджету відіграє принцип прозорості та відкритості. Сучасна практика вимагає активного залучення громадськості до

бюджетного процесу – через громадські слухання, онлайн-платформи для подання проєктів бюджету участі, оприлюднення бюджетної інформації в доступному форматі. Це дозволяє не лише забезпечити легітимність прийнятих рішень, а й підвищити фінансову грамотність мешканців та рівень довіри до органів влади.

Однак, формування місцевих бюджетів у процесі розвитку громад в умовах децентралізації супроводжується і певними викликами. До них можна віднести нерівномірність податкової бази різних громад, кадровий голод в управлінській сфері, недосконалість інструментів фінансового планування на місцях, складнощі з прогнозуванням надходжень у нестабільному макроекономічному середовищі. Вирішення цих проблем вимагає комплексного підходу – як з боку держави, так і самих громад, які повинні постійно нарощувати управлінську компетентність та адаптувати свої бюджети до реальних умов.

Таким чином, процес формування місцевих бюджетів в умовах децентралізації має стратегічне значення для розвитку громад. Він вимагає професійного підходу до планування, ефективного управління ресурсами, прозорості та орієнтації на потреби населення. За належного фінансового управління місцеві бюджети можуть і повинні стати справжнім рушієм соціально-економічного зростання, підвищення добробуту мешканців і сталого розвитку українських громад.

Однією з ключових реформ сучасної України, що здійснюється з метою підвищення ефективності державного управління та розвитку громад, є фінансова децентралізація. Її фундаментальною складовою стало розширення фінансових повноважень органів місцевого самоврядування. Внаслідок цих змін місцеві бюджети набули нового значення: з технічного інструмента утримання інфраструктури вони трансформувалися в стратегічний засіб реалізації локальних ініціатив, покращення якості життя населення та стимулювання економічного зростання. Використання місцевих бюджетів у процесі розвитку громад в умовах децентралізації має низку особливостей, що відображають як нові можливості, так і відповідальність місцевої влади.

Передусім, основною ознакою сучасного використання місцевих бюджетів стало зростання їхньої фінансової самостійності. Завдяки змінам у Бюджетному [2] та Податковому кодексах [26], громади отримали більшу частку надходжень від податку на доходи фізичних осіб (ПДФО), єдиного податку, плати за землю, податку на нерухомість та акцизного збору. Ці ресурси дозволяють фінансувати як традиційні видатки – освіта, охорона здоров'я, соціальний захист, – так і нові проекти, спрямовані на економічний розвиток, цифровізацію адміністративних послуг, енергозбереження, покращення екологічної ситуації тощо.

Одним із важливих напрямів використання бюджетних коштів стало інвестування в розвиток інфраструктури. Громади отримали змогу самостійно визначати пріоритети: ремонт доріг, модернізація закладів освіти та охорони здоров'я, благоустрій територій, розвиток транспортної мережі, будівництво сучасних ЦНАПів. Така ініціативність посилила конкуренцію між територіями, мотивувала лідерів місцевого самоврядування до пошуку інноваційних рішень і партнерств.

Іншою важливою особливістю є впровадження програмно-цільового методу бюджетування. Це означає, що використання бюджетних ресурсів підпорядковане досягненню конкретних цілей та результатів, які можна оцінити. Таким чином, витрати стають не просто обліковою категорією, а інструментом реалізації місцевих стратегій розвитку. Водночас посилилася відповідальність органів місцевого самоврядування за ефективність використання коштів, доцільність рішень та економічне обґрунтування видатків.

Також слід зазначити посилення прозорості та підзвітності у сфері використання місцевих бюджетів. Громадські обговорення бюджетів, онлайн-доступ до фінансової інформації, участь мешканців у формуванні бюджету участі сприяють зростанню довіри до місцевої влади та підвищенню ефективності управлінських рішень. В умовах децентралізації важливим стає не тільки наявність ресурсів, а й якість управління ними.

Усе це свідчить про нову роль місцевих бюджетів як основи економічного та соціального зростання громад. Завдяки децентралізації місцеві бюджети

перетворюються на важливий інструмент розвитку – як інфраструктурного, так і людського. Вони забезпечують ресурси для реалізації стратегічних планів, сприяють формуванню конкурентоспроможного середовища, створюють умови для залучення інвестицій, підтримки бізнесу, формування сучасного сервісного підходу до управління громадою.

Отже, особливості використання місцевих бюджетів у процесі розвитку громад в умовах децентралізації полягають у зростанні фінансової самостійності громад, посиленні відповідальності та прозорості, ефективнішому розподілі ресурсів відповідно до локальних пріоритетів. Це створює умови для формування сильних, самодостатніх громад, здатних самостійно вирішувати нагальні проблеми, ефективно розвиватися і забезпечувати гідний рівень життя своїх мешканців.

2.2. Стан і динаміка доходної та видаткової частин місцевих бюджетів України

Місцеві бюджети відіграють визначальну роль у забезпеченні фінансової самостійності громад, реалізації соціальних програм, покращенні інфраструктури та загальному розвитку територій. З початком впровадження фінансової децентралізації в Україні місцеві бюджети почали отримувати більше повноважень і відповідальності, що суттєво вплинуло на структуру та динаміку їхніх доходів і видатків.

На основі даних Державного веб-порталу бюджету для громадян [11] сформуємо таблицю 2.1, де відобразимо абсолютні та відносні показники структури місцевих бюджетів за доходами за 2023-2024 роки.

Таблиця 2.1

Структура місцевих бюджетів за доходами за 2023-2024 роки

Категорія	2023 Сума (грн)	2023 Відсоток (%)	2024 Сума (грн)	2024 Відсоток (%)
1	2	3	4	5
Податкові надходження	434 540 925 878.40	66.59	441 094 152 786.27	64.91
Неподаткові надходження	36 511 371 410.91	5.59	43 603 703 845.31	6.42
Доходи від операцій з капіталом	3 621 893 007.51	0.55	4 854 888 552.09	0.71
Від органів державного управління	177 385 196 844.35	27.18	187 932 439 887.59	27.66
Від Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ	197 962 451.25	0.03	1 427 401 141.01	0.21
Цільові фонди	351 770 288.27	0.05	618 260 674.27	0.09
РАЗОМ	652 609 119 880.69	100.00	679 530 846 886.54	100.00

На основі зазначеної інформації в табл. 2.1 здійснено аналіз змін доходів місцевих бюджетів за 2023-2024 роки (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Аналіз змін доходів місцевих бюджетів за 2023-2024 роки

Категорія	Зміна суми (грн)	Зміна у відсотках (%)	Тенденції змін
1	2	3	4
Податкові надходження	+6 553 226 907.87	Зменшення на 1.68% (66.59 → 64.91)	Загальна сума зросла, але відносна частка податкових надходжень у структурі доходів дещо знизилася.

Продовження таблиці 2.2

1	2	3	4
Неподаткові надходження	+7 092 332 434.40	Збільшення на 0.83% (5.59 → 6.42)	Значне збільшення у абсолютних та відносних показниках, можливе підвищення надходжень від штрафів, оренди, послуг тощо.
Доходи від операцій з капіталом	+1 232 995 544.58	Збільшення на 0.16% (0.55 → 0.71)	Невеликий приріст, що свідчить про активізацію операцій з капіталом.
Від органів державного управління	+10 547 243 043.24	Збільшення на 0.48% (27.18 → 27.66)	Значне збільшення абсолютних надходжень, що може відображати більшу підтримку або перерозподіл коштів.
Від ЄС, урядів іноземних держав та міжнародних організацій	+1 229 438 689.76	Збільшення на 0.18% (0.03 → 0.21)	Помітне зростання, що вказує на посилення міжнародної допомоги чи проектів.
Цільові фонди	+266 490 386.00	Збільшення на 0.04% (0.05 → 0.09)	Зростання надходжень у цільові фонди, можливо за рахунок нових програм чи грантів.
Разом	+26 921 726 005.85	Загальне зростання доходів на 4.13%	Загальний приріст свідчить про позитивну динаміку доходів державного бюджету.

За період з 2023 до 2024 року загальний обсяг доходів місцевих бюджетів зріс на 4,13%, що свідчить про позитивну динаміку бюджетних надходжень. Загальна сума доходів збільшилась з 652,6 млрд грн до 679,5 млрд грн.

Податкові надходження, які залишаються найбільшим джерелом доходів, збільшилися в абсолютному значенні на понад 6,5 млрд грн. Проте їх частка у структурі доходів дещо знизилася – з 66,59% у 2023 році до 64,91% у 2024 році. Це може свідчити про розширення інших джерел доходів державного бюджету.

Неподаткові надходження значно зросли як в абсолютному виразі, так і у відсотковому співвідношенні – їх частка збільшилася з 5,59% до 6,42%. Це вказує

на активізацію доходів від різних джерел, таких як адміністративні штрафи, оренда державного майна тощо.

Доходи від операцій з капіталом також показали позитивну динаміку, збільшившись приблизно на 1,23 млрд грн та посиливши свою частку у бюджеті з 0,55% до 0,71%. Це свідчить про активізацію капітальних операцій, зокрема продажу державного майна.

Найбільше зростання в абсолютних цифрах було зафіксовано у надходженнях від органів державного управління – понад 10,5 млрд грн, що може свідчити про підвищення внутрішньої фінансової підтримки чи перерозподіл коштів між бюджетами.

Також відбулося значне збільшення надходжень від Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій та донорських установ. Їх частка у бюджеті збільшилася з 0,03% до 0,21%, що говорить про активізацію міжнародної співпраці та підтримки.

Невелике, але позитивне зростання було і у цільових фондах – з 0,05% до 0,09%, що може бути пов'язано із запуском нових програм чи грантових проектів.

Отже, у 2024 році бюджетна структура стала більш диверсифікованою, збільшилась роль неподаткових надходжень та міжнародної підтримки, тоді як частка податкових надходжень дещо зменшилася. Загалом це свідчить про розширення джерел доходів та позитивну бюджетну динаміку.

Перейдемо до аналізу структури видатків місцевих бюджетів за 2023-2024 роки. З метою оцінки пріоритетів бюджетної політики на місцевому рівні доцільно проаналізувати структуру видатків місцевих бюджетів у динаміці за два останні роки. Такий аналіз дозволяє виявити тенденції у фінансуванні важливих сфер, зміни у розподілі бюджетних ресурсів та особливості реагування органів місцевого самоврядування на актуальні виклики. Порівняння видатків за 2023 і 2024 роки подано в табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Аналіз структури видатків місцевих бюджетів
за 2023-2024 роки

Категорія видатків	2023 рік (грн / %)	2024 рік (грн / %)	Зміна суми (грн)	Зміна частки (%)
1	2	3	4	5
Загальнодержавні функції	53 003 626 877.18 / 8.19%	61 563 138 679.34 / 9.16%	+8 559 511 802.16	+0.97%
Громадський порядок, безпека та судова влада	16 817 342 569.03 / 2.60%	20 054 047 437.94 / 2.99%	+3 236 704 868.91	+0.39%
Економічна діяльність	112 983 639 896.01 / 17.47%	96 725 640 052.78 / 14.40%	−16 257 999 843.23	−3.07%
Охорона навколишнього природного середовища	1 193 427 161.53 / 0.18%	869 047 806.41 / 0.13%	−324 379 355.12	−0.05%
Житлово-комунальне господарство	62 028 417 637.10 / 9.59%	58 638 429 318.98 / 8.73%	−3 389 988 318.12	−0.86%
Охорона здоров'я	38 161 253 799.92 / 5.90%	37 207 258 873.20 / 5.54%	−953 994 926.72	−0.36%
Духовний та фізичний розвиток	26 653 412 165.97 / 4.12%	29 330 546 507.49 / 4.37%	+2 677 134 341.52	+0.25%
Освіта	248 186 672 747.21 / 38.37%	283 694 347 685.36 / 42.23%	+35 507 674 938.15	+3.86%
Соціальний захист та соціальне забезпечення	44 879 477 851.53 / 6.94%	57 193 359 537.30 / 8.51%	+12 313 881 685.77	+1.57%
Міжбюджетні трансфери	42 915 309 751.61 / 6.63%	26 522 253 818.50 / 3.95%	−16 393 055 933.11	−2.68%
РАЗОМ	646 822 580 457.09 / 100.00%	671 798 069 717.30 / 100.00%	+24 975 489 260.21	—

У 2024 році обсяг видатків місцевих бюджетів України збільшився порівняно з 2023 роком на 24,98 млрд грн, або на 3,86%. Загальна сума видатків зросла з 646,82 млрд грн до 671,80 млрд грн.

Найсуттєвіші зміни зафіксовано у таких категоріях:

Освіта залишилася пріоритетною статтею видатків. У 2024 році на цю сферу спрямовано 283,69 млрд грн (42,23% загального обсягу), що на 35,5 млрд грн більше, ніж у 2023 році. Частка зросла на 3,86 в.п.. Це може свідчити про посилення уваги до сфери освіти в умовах реформ або збільшення фінансування зарплат, шкіл, дошкільних установ тощо.

Економічна діяльність, навпаки, продемонструвала суттєве скорочення: з 112,98 млрд грн (17,47%) у 2023 році до 96,73 млрд грн (14,40%) у 2024 році. Зменшення становить 16,26 млрд грн або –3,07 в.п.. Це може свідчити про завершення окремих інфраструктурних програм або перегляд пріоритетів.

Міжбюджетні трансферти суттєво зменшилися: з 42,92 млрд грн до 26,52 млрд грн, або майже на 16,4 млрд грн, що відобразилося і в зменшенні частки у структурі витрат з 6,63% до 3,95%.

Соціальний захист та соціальне забезпечення показали зростання – з 44,88 млрд грн до 57,19 млрд грн (+12,31 млрд грн), а частка зросла з 6,94% до 8,51%. Це може бути пов'язано зі збільшенням витрат на підтримку вразливих категорій населення.

Загальнодержавні функції зросли з 8,19% до 9,16% (на 8,56 млрд грн), а громадський порядок і судова влада – з 2,60% до 2,99%. Це може свідчити про посилення інституційної підтримки місцевих органів влади та правоохоронних структур.

Видатки на охорону здоров'я зменшилися на 954 млн грн, а їх частка знизилася з 5,90% до 5,54%. Це може бути результатом перерозподілу повноважень у межах медичної реформи або зменшення локальних медичних програм.

Житлово-комунальне господарство також скоротилося – як за сумою (–3,39 млрд грн), так і за часткою (–0,86 в.п.).

Незначне зменшення відбулося у сфері охорони навколишнього природного середовища ($-0,05$ в.п.), тоді як духовний та фізичний розвиток отримав незначне збільшення фінансування ($+2,68$ млрд грн, $+0,25$ в.п.).

Так, у 2024 році спостерігається перерозподіл пріоритетів у бік освіти, соціального захисту та загальнодержавних функцій. Зменшення фінансування економічної діяльності та трансфертів може свідчити про завершення певних інфраструктурних ініціатив або централізацію ресурсів. Незначне скорочення у сферах охорони здоров'я та ЖКГ потребує подальшого аналізу на регіональному рівні щодо ефективності витрат.

2.3. Напрями підвищення ефективності використання місцевих бюджетів для розвитку громад в умовах фінансової децентралізації

Фінансова децентралізація в Україні є ключовим компонентом ширшої реформи місцевого самоврядування, метою якої є передача повноважень, ресурсів та відповідальності на рівень громад. Це створює нові можливості для розвитку територій, однак водночас ставить перед органами місцевої влади складні завдання щодо раціонального використання бюджетних ресурсів. У таких умовах ефективне управління місцевими бюджетами стає критичним чинником сталого соціально-економічного зростання громад.

До основних напрямів підвищення ефективності використання місцевих бюджетів можна віднести наступні:

Розробка стратегічного планування на основі даних.

Громади мають формувати середньо- та довгострокові стратегії розвитку з урахуванням бюджетних ресурсів. Бюджетна політика повинна бути підпорядкована стратегічним цілям, базуватись на аналізі соціально-економічних показників, оцінці потреб населення та прогнозах доходів.

Вважаємо, що до основних компонентів стратегічного планування на основі даних можна віднести наступне:

Збір і систематизація якісних даних. Для прийняття обґрунтованих рішень необхідно мати доступ до достовірної та актуальної інформації про соціально-економічний стан громади. Це включає статистичні дані про демографію, зайнятість, доходи населення, стан інфраструктури, освіти, охорони здоров'я, екології тощо. Збір даних має бути регулярним і системним. Можливе використання різних джерел: офіційна статистика, локальні опитування, інформація з муніципальних систем управління, а також відкриті дані.

Аналітика та прогнозування. Отримані дані підлягають детальному аналізу, що дозволяє виявити ключові проблеми, тренди, потенційні ризики та можливості для розвитку. Використання аналітичних інструментів (статистичних моделей, GIS-карт, SWOT-аналізу) допомагає краще розуміти внутрішні та зовнішні фактори, що впливають на громаду. Прогнозування дає змогу передбачити, як різні сценарії розвитку (наприклад, зміни у демографії чи економіці) вплинуть на бюджетні потреби і ресурси.

Визначення стратегічних цілей та пріоритетів. На основі аналітики громада формує стратегічні цілі – основні напрямки, яких вона прагне досягти в середньо- та довгостроковій перспективі. Це можуть бути, наприклад, покращення якості освіти, розвиток інфраструктури, підвищення рівня соціального захисту чи створення умов для економічного зростання. Важливо, щоб ці цілі були реалістичними, конкретними, вимірюваними і взаємопов'язаними з наявними ресурсами.

Розробка бюджетної політики, орієнтованої на результат. Бюджетування повинне відображати встановлені пріоритети. Планування видатків на основі стратегічних цілей дозволяє ефективно розподілити обмежені ресурси та уникнути розпорошення коштів на неважливі або дублікатні проекти. Це забезпечує не лише прозорість бюджетного процесу, а й покращує підзвітність місцевої влади перед громадянами.

Моніторинг та коригування. Стратегічне планування – це циклічний процес. Результати впровадження заходів мають регулярно оцінюватись через моніторинг ключових показників. На основі отриманих результатів і змін у

зовнішньому середовищі необхідно вчасно коригувати стратегії та бюджетні плани. Такий адаптивний підхід підвищує гнучкість управління та дозволяє оперативно реагувати на виклики.

Використання програмно-цільового методу бюджетування.

Перехід від утримання до результату – ключовий принцип ефективного управління публічними фінансами. Програмно-цільове бюджетування (ПЦМ) – це сучасний підхід до формування бюджету, що орієнтований на досягнення конкретних результатів і цілей, а не просто на покриття витрат. Для органів місцевого самоврядування цей метод є ефективним інструментом, який дозволяє максимально точно розподіляти бюджетні кошти, підвищуючи прозорість і підзвітність бюджетного процесу.

Принципи програмно-цільового бюджетування базуються на орієнтації на досягнення конкретних результатів, що забезпечує ефективне використання бюджетних коштів, прозорості та підзвітності у бюджетному процесі. Важливо, що кожна бюджетна програма має чітко визначені цілі, показники результативності та очікувані ефекти, що дозволяє оцінювати їхню реалізацію. Крім того, цей метод забезпечує тісний зв'язок між ресурсами та стратегічними пріоритетами розвитку громади, сприяючи оптимальному розподілу фінансових ресурсів на пріоритетні напрямки діяльності місцевої влади. Такий підхід підвищує довіру громадськості до органів влади та стимулює відповідальність за досягнення встановлених результатів.

Цифровізація бюджетного процесу.

Цифровізація бюджетного процесу є провідним напрямом підвищення ефективності використання місцевих бюджетів, оскільки вона дозволяє автоматизувати, стандартизувати та оптимізувати всі етапи бюджетного циклу – від планування до звітування. Завдяки впровадженню сучасних інформаційних технологій скорочується час на формування і виконання бюджету, мінімізується людський фактор і помилки, а також підвищується прозорість і відкритість бюджетної інформації для громадськості.

Цифрові системи забезпечують оперативний моніторинг використання коштів і виконання програм, що дає змогу швидко виявляти відхилення і приймати коригувальні рішення. Крім того, інтеграція даних і аналітика сприяють покращенню планування та прогнозуванню фінансових показників, а оптимізація управлінських процесів забезпечує кращу координацію та комунікацію між усіма учасниками бюджетного процесу. Впровадження цифровізації створює умови для більш прозорого, підзвітного і ефективного управління місцевими фінансами, що сприяє сталому розвитку громад і підвищенню якості життя мешканців.

Впровадження електронних інструментів управління бюджетом (наприклад, системи «Прозорий бюджет», GIS-аналітики витрат, е-обговорення бюджету) сприятиме підвищенню прозорості, зменшенню корупційних ризиків, покращенню контролю за реалізацією програм.

Громадський контроль і партисипативне бюджетування.

Громадський контроль і партисипативне бюджетування є важливими напрямками підвищення ефективності використання місцевих бюджетів, оскільки вони забезпечують активну участь мешканців у процесах планування, розподілу та контролю бюджетних коштів. Громадський контроль сприятиме прозорості та підзвітності місцевої влади, дозволяючи громадянам відстежувати, як використовуються ресурси, і впливати на прийняття рішень. Партисипативне бюджетування дасть можливість безпосередньо залучати населення до визначення пріоритетів фінансування, що забезпечує врахування реальних потреб і пріоритетів громади. Такий підхід стимулює довіру між владою та громадою, підвищує ефективність розподілу коштів і покращує якість публічних послуг, сприяючи сталому розвитку територій і зміцненню місцевої демократії.

Залучення громадськості до формування та моніторингу виконання місцевих бюджетів дозволить підвищити легітимність прийнятих рішень, забезпечити врахування реальних потреб населення та зміцнити довіру до місцевої влади.

Партисипативний бюджет є однією з форм демократії участі на місцевому рівні, що забезпечує системний механізм залучення громадян до процесу прийняття бюджетних рішень певної територіальної громади. Проте заплатив на бюджет у широкому розумінні це відхід від класичної представницької демократії до демократії участі, яка акцентує увагу на прямій участі громадян у політичному процесі на рівні міста [12].

Так, партисипативний бюджет – один із ефективних інструментів, що дає змогу мешканцям безпосередньо впливати на розподіл частини бюджетних коштів.

Оптимізація структури видатків.

Оптимізація структури видатків місцевих бюджетів є важливим кроком для підвищення їхньої ефективності та забезпечення сталого розвитку громад. Цей процес передбачає систематичний і регулярний перегляд напрямків витрат з метою виявлення та зменшення неефективних або надлишкових витрат.

Особливу увагу слід приділяти витратам на утримання адміністративного апарату, які часто займають значну частку бюджету, але можуть містити резерви для оптимізації через впровадження сучасних управлінських практик і технологій. Зекономлені таким чином кошти рекомендується перерозподіляти на пріоритетні сфери розвитку, що безпосередньо впливають на якість життя мешканців – такі як освіта, охорона здоров'я, інфраструктура та цифрова трансформація. Інвестиції в освіту сприяють підвищенню кваліфікації кадрів і розвитку людського капіталу, що є основою довгострокового економічного зростання. Підтримка медичної сфери забезпечує здоров'я населення і підвищує рівень соціального захисту. Розвиток інфраструктури, зокрема дорожнього господарства, комунальних послуг та житлово-комунального господарства, створює комфортні умови для проживання і ведення бізнесу. Цифрова трансформація, у свою чергу, дозволяє підвищити ефективність управління, зменшити корупційні ризики та покращити якість послуг, що надаються громадянам. В результаті оптимізації структури видатків бюджет стає більш

збалансованим, а кошти спрямовуються саме туди, де вони можуть принести максимальний соціально-економічний ефект для громади.

Розширення доходної бази місцевих бюджетів.

Розширення доходної бази місцевих бюджетів є одним із найважливіших напрямів підвищення фінансової спроможності громад і забезпечення сталого розвитку територій. Паралельно з оптимізацією видатків слід активно працювати над економічним зміцненням громад, адже без збільшення доходів бюджетів ефективність використання коштів буде обмеженою.

Перш за все, необхідно сприяти залученню інвестицій, що створює нові робочі місця, стимулює розвиток виробництва та послуг, і, відповідно, збільшує податкові надходження. Для цього важливо формувати привабливий інвестиційний клімат – спрощувати дозвільні процедури, розвивати інфраструктуру, забезпечувати прозорість і стабільність місцевої політики.

Другим важливим кроком є підтримка місцевого бізнесу, оскільки саме підприємці є основним джерелом наповнення бюджету через податки та збори. Це може включати різноманітні заходи: консультаційну допомогу, доступ до фінансування, сприяння розвитку інновацій, підтримку малого і середнього бізнесу, створення бізнес-інкубаторів тощо. Сильний і стабільний бізнес стимулює економічне зростання та підвищує зайнятість населення.

Важливо також стимулювати легалізацію зайнятості та підприємницької діяльності, оскільки тіньова економіка позбавляє місцеві бюджети значної частини доходів. Для цього потрібно розробляти механізми мотивації громадян і підприємств переходити в легальний сектор: проводити інформаційні кампанії, спрощувати процедури оформлення, забезпечувати справедливі умови оподаткування, а також посилювати контроль та відповідальність за порушення законодавства.

Не менш важливим напрямом є вдосконалення адміністрування місцевих податків і зборів. Ефективна система збору податків дозволяє максимально використовувати потенціал існуючих джерел доходів. Це включає автоматизацію процесів адміністрування, впровадження сучасних ІТ-рішень для

обліку та контролю, підвищення кваліфікації податкових служб, а також удосконалення нормативно-правової бази для адаптації до сучасних умов.

Таким чином, комплексний підхід до розширення доходної бази, що поєднує інвестиційну привабливість, підтримку бізнесу, легалізацію економіки та ефективне адміністрування, створює міцну фінансову основу для місцевих бюджетів. Це, у свою чергу, забезпечує можливість не лише оптимізувати видатки, але й реалізовувати стратегічні проекти розвитку, покращувати якість публічних послуг і підвищувати рівень життя мешканців громад.

Підвищення професійної спроможності кадрів.

Підвищення професійної спроможності кадрів є одним із фундаментальних напрямів удосконалення фінансового управління в місцевих громадах, що безпосередньо впливає на ефективність використання бюджетних коштів та якість надання публічних послуг. Сучасні виклики, з якими стикаються органи місцевого самоврядування, потребують від працівників фінансових підрозділів не лише базових знань, але й глибокої експертизи у сфері бюджетного планування, контролю, аналізу та управління ресурсами.

Для забезпечення високого рівня професійної спроможності необхідно систематично інвестувати у розвиток кадрів, створюючи умови для постійного навчання та підвищення кваліфікації. Це може включати організацію тренінгів, семінарів, майстер-класів із сучасних методів бюджетного аналізу, фінансового прогнозування, управління проєктами та оцінки їх ефективності. Особливо важливо навчати фахівців використовувати цифрові інструменти та сервіси, які автоматизують бюджетний процес, спрощують звітування і контроль, а також покращують якість прийняття рішень.

Варто також заохочувати обмін досвідом між різними громадами, залучати експертів і консультантів, використовувати дистанційні та онлайн-платформи для навчання, що забезпечить доступність освіти незалежно від місця перебування працівників. Системний підхід до професійного розвитку має включати не лише технічні навички, а й розвиток управлінських компетенцій, комунікативних здібностей та аналітичного мислення.

Інвестиції в підвищення кваліфікації кадрів фінансових служб є довгостроковою стратегією, яка сприяє формуванню компетентної, мотивованої та відповідальної команди фахівців, здатних ефективно планувати, контролювати та оптимізувати бюджетні процеси. Це, в свою чергу, забезпечує більш прозоре, підзвітне та результативне управління ресурсами громади, сприяючи сталому соціально-економічному розвитку та підвищенню рівня життя населення.

Ефективне використання місцевих бюджетів є запорукою успішної реалізації фінансової децентралізації та довгострокового розвитку громад. Впровадження сучасних підходів до бюджетного управління, підвищення прозорості та відкритості, орієнтація на результат, а також активне залучення громадян до прийняття рішень дозволяють громадам не лише забезпечити якісні послуги, але й формувати конкурентоспроможне середовище для зростання людського капіталу та підприємництва.

Висновки до розділу 2

Формування та використання місцевих бюджетів у процесі децентралізації є визначальним фактором розвитку територіальних громад, що забезпечує їм фінансову автономію, розширення дохідної бази та можливість реалізації стратегічних пріоритетів. Завдяки змінам у законодавстві, місцеві органи влади отримали ширші повноваження у розподілі ресурсів, застосуванні програмно-цільового бюджетування, а також підвищенні прозорості й підзвітності бюджетного процесу. Водночас цей процес супроводжується викликами, зокрема нерівномірністю податкової бази та необхідністю підвищення управлінської компетентності. Загалом, ефективне управління місцевими бюджетами сприяє соціально-економічному зростанню, покращенню якості життя мешканців та формуванню спроможних, самодостатніх громад.

За результатами аналізу стану та динаміки доходної та видаткової частин місцевих бюджетів України за 2023-2024 роки, відзначається загальне зростання

доходів на 4,13%, з помітним розширенням джерел фінансування за рахунок збільшення неподаткових надходжень та міжнародної підтримки, тоді як частка податкових надходжень дещо знизилася, що свідчить про диверсифікацію бюджетної структури. У видатковій частині спостерігається зростання загального обсягу фінансування на 3,86%, з акцентом на освіту, соціальний захист і загальнодержавні функції, водночас скорочуються витрати на економічну діяльність, міжбюджетні трансферти, охорону здоров'я та житлово-комунальне господарство, що відображає зміну пріоритетів у бюджетній політиці місцевих органів влади та адаптацію до нових викликів і потреб територіальних громад.

Підвищення ефективності використання місцевих бюджетів у контексті фінансової децентралізації в Україні потребує комплексного підходу, що включає стратегічне планування на основі даних, впровадження програмно-цільового бюджетування, цифровізацію бюджетного процесу, активне залучення громадськості через громадський контроль і партисипативне бюджетування, оптимізацію структури видатків, розширення доходної бази та підвищення професійної спроможності кадрів. Такий системний підхід забезпечує раціональне розподілення ресурсів, підвищує прозорість і підзвітність влади, сприяє сталому соціально-економічному розвитку громад і покращенню якості життя населення, закладаючи міцний фундамент для довгострокового зростання і самодостатності територіальних громад.

ВИСНОВКИ

Фінансова децентралізація ґрунтується на принципі субсидіарності, який передбачає ухвалення управлінських рішень на найнижчому ефективному рівні влади. Такий підхід забезпечує громадам більшу фінансову самостійність, сприяє раціональному використанню бюджетних ресурсів, дозволяє швидко реагувати на місцеві потреби та стимулює розвиток ініціативності й відповідальності на місцях.

Фінансова децентралізація посіла важливе місце в системі публічних фінансів, ставши основою для трансформації моделі управління фінансовими ресурсами в Україні. Передача частини податкових надходжень і розширення фінансових повноважень органів місцевого самоврядування сприяли зростанню фінансової самостійності громад, посиленню відповідальності за використання бюджетних коштів і зменшенню залежності від державних трансфертів. У результаті сформувалися стимули до розвитку місцевих економік, підвищилася прозорість управління, активізувалася участь громадян у бюджетному процесі та зросла спроможність органів влади інвестувати у пріоритетні напрями соціально-економічного розвитку.

Встановлено, що сутність місцевих бюджетів полягає в акумулюванні, розподілі та використанні фінансових ресурсів, які спрямовуються на задоволення суспільних потреб на рівні територіальних громад. Вони виступають фінансовою основою діяльності органів місцевого самоврядування та ключовим інструментом реалізації місцевої політики. У контексті фінансової децентралізації місцеві бюджети набули нового змісту, отримавши додаткові повноваження й джерела доходів, що забезпечило підвищення фінансової спроможності громад і посилило їхню відповідальність за управлінські рішення.

З'ясовано, що функції місцевих бюджетів мають комплексний характер і включають акумуляційну, розподільчу, регуляторну, облікову, стабілізаційну, контрольну та функцію забезпечення самостійності. Кожна з них виконує важливу роль у фінансовому механізмі управління на місцевому рівні — від

формування доходної частини бюджету до регулювання соціально-економічних процесів у громаді. Завдяки цим функціям бюджети не лише гарантують надання публічних послуг, але й впливають на інвестиційну привабливість територій, формування довіри до місцевої влади та активізацію участі громадян у прийнятті рішень.

Виявлено, що роль місцевих бюджетів у забезпеченні розвитку територіальних громад є визначальною, адже саме вони створюють фінансові умови для реалізації стратегічних цілей — від модернізації інфраструктури до розвитку освіти, охорони здоров'я та підприємництва. Наявність достатніх фінансових ресурсів дає змогу громадам не лише задовольняти поточні потреби, а й залучати додаткові джерела фінансування, реалізовувати інвестиційні проекти та забезпечувати сталий розвиток. Ефективне управління місцевими бюджетами є основою соціально-економічної стабільності та конкурентоспроможності регіонів, особливо в умовах післявоєнного відновлення та реформування публічного управління.

Опрацювання нормативно-правового поля регулювання місцевих бюджетів, дало змогу дійти висновків, що воно в Україні становить цілісну систему законодавчих та підзаконних актів, які забезпечують правову базу для ефективного формування, розподілу та використання бюджетних коштів на місцевому рівні. Основу цієї системи становлять Бюджетний кодекс України, який визначає принципи функціонування бюджетної системи, забезпечує фінансову автономію територіальних громад і врегульовує бюджетний процес, а також Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», що встановлює фінансову основу діяльності місцевих рад, їхні повноваження щодо затвердження бюджетів, програм розвитку та встановлення місцевих податків і зборів. Важливе значення має також Податковий кодекс України, який регламентує джерела доходів місцевих бюджетів, зокрема ПДФО, єдиний податок та плату за землю, забезпечуючи стабільність та передбачуваність надходжень. Додатково, Закон про державний бюджет на відповідний рік визначає обсяги міжбюджетних трансфертів, а численні підзаконні акти

деталізують процедури реалізації бюджетного процесу. Окрему роль відіграють міжнародні зобов'язання, які стимулюють запровадження європейських стандартів прозорості та підзвітності. Постійне оновлення нормативно-правової бази, зокрема в контексті реформи фінансової децентралізації, сприяє розширенню повноважень місцевих органів влади, зміцненню фінансової спроможності громад, підвищенню ефективності управління публічними ресурсами та забезпеченню сталого соціально-економічного розвитку територій.

Було встановлено, що особливостями формування та використання місцевих бюджетів стало, насамперед, зростання фінансової самостійності громад завдяки переданню значної частини податкових надходжень (ПДФО, єдиний податок, акциз, плата за землю тощо), що дало змогу зміцнити дохідну базу та зменшити залежність від державних трансфертів. Запровадження програмно-цільового методу бюджетування орієнтувало управління фінансами на досягнення конкретних соціально-економічних результатів. Суттєву роль почала відігравати здатність громад залучати інвестиції, розвивати підприємництво та створювати робочі місця, що безпосередньо впливає на обсяг бюджетних надходжень. Водночас підвищилась відповідальність місцевої влади за ефективне планування та розподіл ресурсів відповідно до локальних потреб і пріоритетів. Зросла також прозорість бюджетного процесу через активне залучення громадськості, що сприяє довірі до влади та легітимності управлінських рішень. Місцеві бюджети стали основою для інвестицій в інфраструктуру, освіту, охорону здоров'я, цифровізацію, енергоефективність і покращення якості життя. Проте громади стикаються з низкою викликів, серед яких – нерівномірність податкової бази, кадровий дефіцит, складності фінансового планування та економічна нестабільність. Отже, в умовах децентралізації місцеві бюджети відіграють ключову роль у забезпеченні економічного зростання, посиленні спроможності громад і формуванні якісного середовища для життя населення.

Аналіз стану та динаміки доходної і видаткової частин місцевих бюджетів України за 2023–2024 роки засвідчив позитивну тенденцію до зростання як

обсягів доходів, так і видатків, що свідчить про поступове посилення фінансової спроможності громад. Доходи зросли на 4,13%, що зумовлено збільшенням надходжень майже за всіма статтями, зокрема від органів державного управління, міжнародних організацій і цільових фондів, при цьому частка податкових надходжень дещо знизилась, що вказує на поступову диверсифікацію джерел доходів. Видаткова частина зросла на 3,86%, а її структура зазнала помітних змін: пріоритет було надано освіті, соціальному захисту, загальнодержавним функціям і правопорядку, тоді як фінансування економічної діяльності, міжбюджетних трансфертів, охорони здоров'я та ЖКГ скоротилося. Такий перерозподіл видатків відображає зміщення акцентів бюджетної політики на соціальні потреби, інституційну спроможність та забезпечення базових державних функцій в умовах обмежених ресурсів і поточних викликів.

У ході проведеного дослідження було визначено напрями підвищення ефективності використання місцевих бюджетів в умовах фінансової децентралізації: впровадження стратегічного планування на основі даних; застосування програмно-цільового методу бюджетування; цифровізація бюджетного процесу; розвиток громадського контролю та партисипативного бюджетування; оптимізація структури бюджетних видатків; розширення доходної бази місцевих бюджетів; а також підвищення професійної спроможності кадрів. Реалізація цих напрямів сприятиме раціональному використанню бюджетних ресурсів, підвищенню прозорості, посиленню фінансової спроможності громад і забезпеченню сталого соціально-економічного розвитку територій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бюджетна система України: навчальний посібник в схемах і таблицях С.В. Качула, Г.Є. Павлова, Л.В. Лисяк, О.В. Добровольська, Л.І. Катан. Дніпро: Монолит, 2021. 332 с.
2. Бюджетний кодекс України. 2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
3. Варцаба В.І., Мулеса Е.В., Придко Р.О. Аналіз наповнення місцевих бюджетів України в умовах воєнного стану. Сучасні тенденції розвитку економіки і культури в Україні та світі. Вип. 1. 2023. С. 14-20.
4. Васильєва Н.В., Гринчук Н.М., Дерун Т.М., Куйбіда В.С., Ткачук А.Ф. Місцевий бюджет і фінансове забезпечення об'єднаної територіальної громади. Практичний посібник. Київ: 2017. 117 с.
5. Власюк Н.І., Мединська Т.В., Мельник М.І. Місцеві фінанси: навчальний посібник. Київ: Алерта, 2011. 328 с
6. Возняк Г.В. Переваги та ризики бюджетної децентралізації: теоретико-методологічні аспекти. *Проблеми економіки*. 2015. № 2. С. 253-257.
7. Возняк Г.В., Капленко Г.В., Коваль В.М. Децентралізація як основа зміцнення фінансової самодостатності та розвитку територіальних громад. *Економіка та суспільство*. Вип. 42. 2022. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1624/1561>
8. Волкова В. В., Волкова Н. І. Місцеві фінанси: навчальний посібник. Вінниця: Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2022. 105 с.
9. Вольська О. М., Ковпанець Є.М. Удосконалення фінансової децентралізації місцевого самоврядування. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. №4. 2020. С. 31-36.
10. Гречко А.В. Фінансова децентралізація та її значення для сталого регіонального розвитку. *Причорноморські економічні студії*. Вип. 9-2. 2016. С. 145-148.

11. Державний веб-портал бюджету для громадян. URL: <https://openbudget.gov.ua>

12. Дяченко С.А. Партисипативний бюджет як інструмент підвищення ефективності управління місцевими фінансами України. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Механізми державного управління. Серія: *Державне управління*. Том 30 (69) № 1 2019. С. 26-30.

13. Жихор О., Кириленко О. Місцеві фінанси: підручник. Київ: Ун-т банк. справи Нац. банку України, 2015. 579 с

14. Карлін М.І., Проць В.І., Проць Н.В. Фінансове забезпечення органів місцевого самоврядування: концептуалізація, практика та пріоритети: монографія. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки. 2023. 260 с.

15. Катан Л.І., Качула С.В., Демчук Н.І., Павлова Д.К. Формування місцевих бюджетів в умовах реформування суспільних фінансів України. Агросвіт. №3. 2020. С. 3-12.

16. Кожаліна Н.П. Особливості функціонування місцевих бюджетів в умовах економічних перетворень. Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. Вип. 23. 2018. С. 480-484.

17. Кремень О. І. Фінанси : навч. посіб. / О.І. Кремень, В.М. Кремень. К. : Центр навчальної літератури, 2012. 416 с.

18. Ломачинська І.А., Чуркіна І.Є. Децентралізація місцевих бюджетів в Україні: виклики в період війни. Міжнародний науковий журнал «Грааль науки». № 20. 2022. С. 29-31.

19. Міністерство фінансів України: офіційний веб-сайт. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk>

20. Місцевий бюджет і фінансове забезпечення об'єднаної територіальної громади: навч. посіб. / [Н.В. Васильєва, Н.М. Гринчук, Т.М. Дерун, В.С. Куйбіда, А.Ф. Ткачук]. К., 2017. 119 с.

21. Місцеві фінанси та бюджетна децентралізація. URL: <https://decentralization.ua>

22. Місцеві фінанси: навчальний посібник. Вінниця: Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2022. 105 с.
23. Муніципальні фінанси: навч. посіб. / за ред. д. е. н., проф. О.П. Кириленко. Тернопіль : Астон, 2015. 360 с.
24. Патицька Х.О. Фінансова децентралізація як основа формування самодостатніх територіальних громад. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4412>
25. Піхоцька О.М. Ющик Ю.В. Аналіз виконання бюджетів в період воєнного стану. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Вип. 35. 2022. С. 25-32.
26. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
27. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97%D0%B2%D1%80#Text>
28. Раделицький Ю.О., Квасній О.Р. Місцеві бюджети в умовах децентралізації: теоретичні аспекти. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Фінансова політика. 2018 Вип. 5(133). С. 147-153.
29. Слободянюк Н.О., Коніна М.О. Проблеми формування дохідної частини місцевих бюджетів в умовах фінансової децентралізації. *Економіка і суспільство*. Вип. 2. 2016. С. 611-616.
30. Сочка К., Перчі О. Фінансова децентралізація в Україні: попередні результати та перспективи. *Acta Academiae Beregsasiensis. Economicsg*. Вип. 5. 2024. С. 451-464.
31. Степанюк А.В. Роль фінансової децентралізації в управлінні системою фінансів місцевого самоврядування. *Інвестиції: практика та досвід*. № 3. 2020. С. 83-87.
32. Устинова І.П. Теоретичні аспекти економіко-правового змісту фінансової децентралізації в Україні. Часопис Київського університету права. 2015. № 4. С. 89-92.

33. Федосов В.М., Юрій С.І. Теорія фінансів: підруч. К.: ЦУЛ, 2010. 576 с.
34. Фінанси : навчальний посібник / Л.В. Лисяк, С.В. Качула, Л.О. Міщенко, Д.А. Міщенко ; за ред. д. е. н., проф., акад. АЕН України Л.В. Лисяк. Дніпро: ТОВ «Акцент ПП», 2017. 298 с.
35. Фінанси : підруч. / Юхименко П.І., Бойко С. В., Голубка С.М. та ін. ; за наук. ред. П.І. Юхименка, С.В. Бойко. К.: Центр учбової літератури, 2018. 416 с.
36. Фурдичко Л.Є. Фінансова децентралізація: формування і використання місцевих бюджетів України, їх вплив на розвиток країни. *Економічна наука. Інвестиції: практика та досвід* № 23. 2017. С. 23-30.
37. Цимбалюк І.О., Павліха Н.В., Корнелюк О.А. Місцеві бюджети як основа фінансової самостійності та конкурентоспроможності територій. *Економіка та суспільство*. Вип. 55. 2023. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2937/2858>